

ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΕΡΓΑ*

Σχέδιο για μια ορθόδοξη φιλοκαλική σωτηριολογία και ανθρωπολογία

«Τοιαῦται ψυχαὶ εἰσὶν αἱ τῶν ἁγίων, τοὺς ἐχθροὺς
ὕπὲρ ἑαυτοῦς φιλοῦσι· ὥστε καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι
καὶ ἐν τῷ μέλλοντι προτιμῶσι τὸν πλησίον ἐν πᾶσι... »

Πέτρος Δαμασκηνός, Φιλοκαλία

Ουκ ολίγοι ορθόδοξοι θεολόγοι στις μέρες μας επιχειρούν απροκάλυπτα ή συγκεκαλυμμένα να υποβαθμίσουν τη νηπτική-ησυχαστική παράδοση και να σμικρύνουν τη σπουδαιότητα του Μοναχισμού στη ζωή του εκκλησιαστικού σώματος. Ενδεικτικό της στάσης αυτής είναι η «καταγγελία» της φιλοκαλικής ευσέβειας ως προεχόντως «ευχητικής» και της ασκητικής βιωτής ως απόπειρας ατομικιστικής «δικαιώσεως δι' έργων» (στην καλύτερη περίπτωση, επειδή εσχάτως «ξανάζεσταίνεται» το «πάλαι ποτὲ τεθνηκὸς» μύθευμα περί γνωστικής προέλευσης του χριστιανικού ασκητισμού...). Με τον τρόπο αυτό επαναφέρουν στο προσκήνιο, συνειδητά ή ασύνειδα, την «πάλιν καὶ πολλάκις» εγερθεῖσα από τους Προτεστάντες μομφή κατά της μοναστικής άσκησης ως μιας «ηθικής αξιόμισθων έργων».¹

Σε ό,τι ακολουθεῖ επιχειρῶ αφενός να καταδείξω ότι η ως άνω θέση είναι ασύστατη και αφετέρου να περιγράψω αδρομερῶς τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Καθολικής Εκκλησίας για την πίστη και την άσκηση ή, αλλιῶς, για την πίστη και τα αγαθά έργα σε σχέση με την εν Χριστῷ δικαίωση και τον αγιασμό. Στο εγχείρημά μου αυτό θα βασισθῶ κυρίως σε επιλεκτικά σταχυολογημένες από την ορθόδοξη φιλοκαλική Γραμματεία μαρτυρίες, τις οποίες και θα ερμηνεύω υπό

* «Πίστη και έργα. Εισαγωγικό σχέδιο για μια ορθόδοξη φιλοκαλική σωτηριολογία και ανθρωπολογία», Διεθνές Διεπιστημονικό Περιοδικό DIADROME 2-3 (2025).

1. Πρβλ. π. Γ. Φλωρόφσκυ, *Οί βυζαντινοί άσκητικοί καί πνευματικοί Πατέρες* (ελλ. μτφρ. από την Αγγλική: Π. Κ. Πάλλης), Θεσσαλονίκη 1992, 118-158· P. Althaus, *The Theology of Martin Luther* (αγγλ. μτφρ. από τη Γερμανική R. C. Schultz), Philadelphia 1966, 128, 302-303.

φως του προφηταποστολικού φρονήματος, όπως αποτυπώνεται στην Αγία Γραφή και βιώνεται αδιαλείπτως στην εκκλησιαστική κοινωνία.

α) Σωτηρία «ἐκ πίστεως δι' ἐργασίας τῶν ἐντολῶν ἐνεργουμένη» ἢ ο παύλειος χαρακτήρας της φιλοκαλικής ευσέβειας

Ένας από τους αυθεντικότερους μάρτυρες της νηπτικής μας παράδοσης, ο άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης, μας καθοδηγεί στη σύντομη αναζήτησή μας: Η εργασία των εντολών αποκαλύπτει πίστη εν αγάπη ενεργουμένη· είναι η ζώσα και σώζουσα πίστη ενεργουμένη διά Πνεύματος στον πιστό.²

Η προτεσταντική διάζευξη της πίστης από τα έργα είναι άγνωστη στην ορθόδοξη παράδοση. Αυτό πρέπει να κατανοηθεί ορθά: Κατ' ορθόδοξη εκτίμηση δεν δικαιωνόμαστε διά των έργων μας. Η «αυτοδικαίωση» είναι βαθύτατα αντιχριστιανική διδασκαλία: «Άγνοούντες τήν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καί τήν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στήσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν» (Ρωμ. 10, 3).³ Οπότε καθίσταται σαφές αυτό που συνεχώς βιώνεται στην ιστορία του ορθόδοξου μοναχισμού, ότι δηλαδή η άσκηση και οι «ταύτης πόνοι» δεν κατανοούνται ως αξιόμισθα έργα ἀλλ' ως θεραπευτικά μέσα χρησιμοποιούμενα από την Εκκλησία σε πλαίσιο εξάπαντος χαρισματικό. Η δικαίωση και η σωτηρία μας είναι εκ «πίστεως δι' ἀγάπης ἐνεργουμένης» (Γαλ. 5, 6).

Ο άνθρωπος βεβαίως απέναντι στη θεία εν Χριστώ δωρεά δεν στέκεται παθητικός, ούτε ανενεργός και άβουλος. Ένας τέτοιος ισχυρισμός θα ισοδυναμούσε *eo ipso* με έναν «σωτηριολογικό μονοφυσитισμό», που θα ακύρωνε τη θεόνομα και χριστοκεντρικά θεμελιωμένη ιουδαιοβιβλική και πατερική ανθρωπολογία.

Όμως η ενεργοποίηση της ανθρώπινης θέλησης στο πλαίσιο της νέας ζωής εν Χριστώ προϋποθέτει την ανακαίνιση της ανθρώπινης φύσης και την απελευθέρωσή της από τη δουλεία στον Σατανά και την αμαρτία, η οποία τελεσιουργείται μόνον διά της καθαρτικής,

2. Πρβλ. «... ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» (Γαλ. 5, 6).

3. Πρβλ. «Κατηργήθητε ἀπὸ Χριστοῦ οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξέπεσατε» (Γαλ. 5, 4).

φωτιστικής και θεουργικής ενέργειας του Σταυρού του Χριστού στο μυστήριο της θείας εν Χριστώ υιοθεσίας μας, αρχής γενομένης από το Βάπτισμα. Τα αγαθά έργα προϋποθέτουν τη συνέργεια με τη χάρη της βούλησής μας (η οποία, το ξαναλέμε, απελευθερώθηκε διά της ενεργείας του Σταυρού στο Βάπτισμα και παραμένει ελεύθερη με την δι' ασκήσεως μετοχή στα Μυστήρια)· όμως δεν είναι αξιόμισθα. Χωρίς αυτά η σωτηρία μας είναι ανέφικτη και η χάρη δύναται να αποβεί «εἰς κενόν», αφού ελλοχεύει ο κίνδυνος πτώσης, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι ο άνθρωπος «δικαιοῦται», «ἀγιάζεται» και «σώζεται» με την πίστη και τα έργα! Η φιλοκαλική πείρα συμπυκνώνεται στο κλασικό φθέγμα του οσίου Μάρκου του Ασκητού:

*«Καὶ αὗται οὖν αἱ ἐντολαὶ οὐχὶ τὴν ἁμαρτίαν ἐκκόπτουσι – τοῦτο διὰ μόνου τοῦ Σταυροῦ γεγένηται – ἀλλὰ τοὺς ὁρους τῆς δοθείσης ἡμῖν ἐλευθερίας φυλάττουσιν».*⁴

Επιπλέον, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η απόφαση αυτή διευκρινίζεται περαιτέρω από τη λακωνική φράση του οσίου Πέτρου του Δαμασκηνού: «Ὅτι αἱ ἐντολαὶ αὗται φυλάττουσι μᾶλλον ἡμᾶς καὶ χάρις Θεοῦ ἐστί».⁵

Την ως άνω ιδέα του αγίου Μάρκου διατυπώνει αργότερα ο άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος σε ένα κείμενό του που μας επιτρέπει να μιλάμε εν προκειμένω για φιλοκαλικό consensus.

Μιλώντας για τη «νεκρά πίστιν», δηλαδή την άνευ έργων πίστη (Ιακ. 2, 18), ο άγιος Συμεών εξηγεί ότι αποκαλείται έτσι επειδή δεν έχει εντός της τον ζωογονούντα Θεό. Όμως δεν στέκεται εδώ· προχωρά σε μια ερμηνεία η οποία πιστοποιεί την άλλωστε και από τον ίδιο τον Συμεών μαρτυρούμενη μαθητεία του στα κείμενα του οσίου Μάρκου του Ασκητού. Στην πραγματικότητα, όπως διδάσκει, δεν είναι η πίστη νεκρή αλλά αυτός που την έχει δίχως έργα. Γιατί η προς τον Θεό πίστη ζει πάντοτε και ως ζώσα ζωοποιεί όσους την ασπάζονται («ή πίστις, ή εἰς Θεόν, ζῇ ἀεὶ καὶ ζῶσα ζωοποιεῖ τοὺς... ὑποδεχομένους αὐτήν»). Μάλιστα η ζωοποιός πίστη ανήγαγε πολλούς από τον θάνατο στη ζωή και πριν από την εργασία των εντολών (στη νηπτική παράδοση τα

4. Περὶ τοῦ θεοῦ Βαπτίσματος, PG 65, 992.

5. Ὁσῖος Πέτρος Δαμασκηνός, Προοίμιον, Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, τόμος Γ', 17· πρβλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδης, Χριστιανικὴ Ἠθική, τόμος II, Θεσσαλονίκη 2009, 211 επ.

έργα συνίστανται στην εργασία των ευαγγελικών εντολών) και τους φανέρωσε τον Χριστό και Θεό. Και καταλήγει:

«Καὶ ἔμελλον ἂν (sc. οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος πιστεύσαντες), εἰ ἐνέμεινον ταῖς ἑαυτοῦ ἐντολαῖς καὶ ταύτας μέχρι θανάτου ἐφύλαξαν, διαφυλαχθῆναι καὶ αὐτοὶ ὑπ' αὐτῶν – οἷοι δηλαδὴ γεγονάσι ὑπὸ μόνῃς τῆς πίστεως, εἰ δὲ μετεστράφησαν ὡς τόξον στρεβλόν... εἰκότως εὐθὺς καὶ περὶ τὴν πίστιν εὐρέθησαν ναυαγῆσαντες...».⁶

Εἶναι σαφὴς ἡ ορθόδοξη νηπτική διδασκαλία. Ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἀμαρτία ὡς «κέντρον τοῦ θανάτου» (Α΄ Κορ. 15, 56), ἡ ζωοποίηση ὡς μετάβαση ἀπὸ τὴ νέκρωση στὴν ὄντως ζωὴ καὶ ἡ ἐν Χριστῷ κοινωνία με τὸν Θεὸ δωρίζεται διὰ μόνῃς τῆς πίστεως (δηλαδὴ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀκτίστου Σταυροῦ που ἐνεργεῖ στο Βάπτισμα)· ὅμως ἡ παραμονὴ καὶ ἐδραίωση στὴ χαρισματική αὐτὴ κατάσταση προϋποθέτει ἐμμονή στὶς ευαγγελικὲς ἐντολές ἢ, ἀλλιῶς, μέχρι θανάτου ὑπακοή στο ἀκτίστο ζωοποιό θέλημα τοῦ Θεοῦ που ἀποκαλύπτεται ἐν Χριστῷ. Ἐπομένως, δὲν δικαιωνόμαστε με τὴν πίστη καὶ τὰ ἔργα ἀλλὰ διὰ μόνῃς τῆς πίστεως που ἐνεργεῖται διὰ τῆς αὐτεξούσιας ἐργασίας τῶν ἐντολῶν. Ὅ,τι ἀκολουθεῖ ἐμβαθύνει στὴν πρόταση αὐτὴ καὶ διασαφεί καίριες παραμέτρους τῆς.

β) *Το φιλοκαλικό φρόνημα ἀπέναντι στὴν «ἐξωτερικὴ δικαίωση» (προτεσταντισμός) καὶ στὴ ρωμαιοκαθολικὴ «ἀξιο-κρατία»*

Μποροῦμε τώρα νὰ ἀντιληφθοῦμε γιὰτὶ τὸ sola fide (διὰ μόνῃς τῆς πίστεως) τῶν προτεσταντῶν εἶναι λειψό. Δὲν σώζει ἡ πίστη ὡς γενικὴ ἰδέα, συναισθηματικὴ κατάσταση, ἀποδοχὴ θεωρητικῶν ἀληθειῶν ἢ ἀκόμη καὶ υπαρξιακὴ πεποίθηση. Ἡ σώζουσα πίστη εἶναι ἡ ζωντανή, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἐνεργούμενη καὶ ομιλούσα ἐν καρδίᾳ, δηλαδὴ ἡ πίστη «ἐκ θεωρίας», ἡ ὁποία, κατὰ τὴν προφηταποστολικὴ καὶ ἀγιοπατερικὴ Παράδοση, διακρίνεται ἀπὸ τὴν εἰσαγωγικὴ λογικὴ πίστη «ἐξ ἀκοῆς», μολοντί δὲν ἐναντιώνεται πρὸς αὐτήν.⁷

6. Κατήχησις 13, *Περὶ τῆς Χριστοῦ ἀναστάσεως...*, ed. B. Krivochéine (Sources Chrétiennes 104), Paris 1964, 202.

7. Πρὸβλ. ἀκρως ἐπιλεκτικῶς: ἅγιος Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων, *In Evangelio secundum Lucam* I. 83 (πίστη ὡς μόρφωση τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς ἡμῶν κατὰ μίμηση τῆς Θεοτόκου)· ὁσὺς Μάξιμος Ομολογητής, PG 90, 968 (διάκριση ψιλῆς πίστεως ἀπὸ τὴν